

УМЕТНИЧКО НАСЛЕЂЕ СРПСКОГ НАРОДА НА
КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

ИСТОРИЈА • ИДЕНТИТЕТ • УГРОЖЕНОСТ • ЗАШТИТА

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

УМЕТНИЧКО НАСЛЕЂЕ СРПСКОГ НАРОДА НА
КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

ИСТОРИЈА, ИДЕНТИТЕТ, УГРОЖЕНОСТ, ЗАШТИТА

Уредници
ДРАГАН ВОЈВОДИЋ
МИОДРАГ МАРКОВИЋ

ГАЛЕРИЈА САНУ

БЕОГРАД 2019

УМЕТНИЧКО НАСЛЕЂЕ СРПСКОГ НАРОДА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ
ИСТОРИЈА, ИДЕНТИТЕТ, УГОЖЕНОСТ, ЗАШТИТА

ДРУГО ИЗДАЊЕ

Издавач

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

Главни и одговорни уредник

ДУШАН ОТАШЕВИЋ

Уређивачки одбор

ВЛАДИМИР КОСТИЋ

ГОЈКО СУБОТИЋ

МИХАИЛО ВОЈВОДИЋ

МИОДРАГ МАРКОВИЋ

ДРАГАН ВОЈВОДИЋ

Рецензенти

ГОЈКО СУБОТИЋ

МИРЈАНА ЖИВОЈИНОВИЋ

ДИНКО ДАВИДОВ

Секретари уредништва

МАРКА ТОМИЋ ЂУРИЋ

БОЈАНА СТЕВАНОВИЋ

Лектура

ИВАНА ИГЊАТОВИЋ

Превод са италијанског језика

ДУБРАВКА ПРЕРАДОВИЋ

Техничко уређење и графичка опрема

МИРОСЛАВ ЛАЗИЋ

Карте

НЕБОЈША ШУЛЕТИЋ

ИГОР СТЕПАНЧИЋ

Тираж

600

Штампа

ПЛАНЕТА ПРИНТ, БЕОГРАД

ISBN 978-86-7025-754-2

САДРЖАЈ

УВОДНА РЕЧ	9
Владимир С. Костић	
СРБИ И КОСОВО	
КОСОВО И МЕТОХИЈА У ИСТОРИЈИ СРПСКОГ НАРОДА	
У временима самосталне средњовековне државе	17
Ђорђе Бубало	
Под турском влашћу, до краја XVIII века	31
Невојша Шулетић	
Административна подела, насеља и становништво у првим вековима под Османлијама	41
Татјана Катив	
Током новијег и савременог доба	49
Љубодраг Димић	
КОСОВСКОМЕТОХИЈСКА ИЗВОРИШТА СРПСКЕ ДУХОВНОСТИ И НАРОДНОГ БИЋА	
Светиње и свети на Косову и Метохији у култном сећању и националној свести Срба	81
Даница Поповић	
Библиотеке косовскометохијских манастира и богослужбена традиција Српске Православне Цркве	99
Владимир Вукашиновић	
Косовски завет и национални идентитет Срба	113
Милош Ковић	
УМЕТНИЧКА БАШТИНА СРБА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ	
ЕВРОПСКИ ОКВИРИ И СРПСКА САМОСВОЈНОСТ СРЕДЊОВЕКОВНЕ УМЕТНОСТИ	
Место у културној историји српског народа	147
Бранислав Тодић	

Припадност развојним токовима византијске уметности	165
АЛЕКСЕЈ ЛИДОВ	
МИЛОШ ЖИВКОВИЋ	
Стваралачке везе са уметношћу Западне Европе	185
ВАЛЕНТИНО ПАЧЕ	
ДУБРАВКА ПРЕРАДОВИЋ	
ИСТОРИЈА СТВАРАЊА	
Најстарије раздобље (од досељавања Срба до Стефана Немање)	211
ДЕЈАН РАДИЧЕВИЋ	
У време првих Немањића (од 1168. до смрти краља Милутина)	221
МИОДРАГ МАРКОВИЋ	
Доба зрелог средњег века (1322–1455)	241
ДРАГАН ВОЈВОДИЋ	
Позносредњовековни период у светлу археологије	271
ДЕЈАН РАДИЧЕВИЋ	
Од пада под турску власт до Велике сеобе (1455–1690)	291
ЗОРАН РАКИЋ	
Између сеоба и борбе за одржање (1690–1839)	313
НЕНАД МАКУЉЕВИЋ	
Замах црквене уметности у последњем веку османске власти	325
ИВАНА ЖЕНАРЈУ РАЈОВИЋ	
Новије градитељство – од модернизације и деструкције до искривљеног приказивања	341
АЛЕКСАНДАР КАДИЈЕВИЋ	
Модерно ликовно стваралаштво (1912–1999–2016)	351
СРЂАН МАРКОВИЋ	
ПОВЕСНИЦА СТРАДАЊА	
У доба турске власти (1455–1912)	365
ТАТЈАНА КАТИЋ	
БИЉАНА ВУЧЕТИЋ	
Након ослобођења (1912–1999)	379
СВЕЛАНА ПЕЈИЋ	
После усвајања <i>Резолуције 1244</i> (1999–2017)	393
ДЕЈАН РАДОВАНОВИЋ	
МИРЈАНА ЂЕКИЋ	
Баштина у процепу. Између европске праксе заштите и глобалне политичке злоупотребе	415
МИРЈАНА МЕНКОВИЋ	
БОРБА ЗА ОЧУВАЊЕ	
Почеци истраживања и збрињавања споменика	431
ДРАГАНА ПАВЛОВИЋ	

Успостављање система институционалне заштите споменика и резултати конзерваторско-рестаураторских радова на Косову и Метохији	443
АЛЕКСАНДРА ДАВИДОВ ТЕМЕРИНСКИ	
Укључивање српских споменика на Листу Светске културне баштине	465
ВЛАДИМИР ЦАМИЋ	
Српско споменичко наслеђе на Косову и Метохији у светлу савремених теорија о културној баштини	485
ЈЕЛЕНА ПАВЛИЧИЋ	
ПОГОВОР УРЕДНИКА	507
СПИСАК СКРАЋЕНИЦА	515
СПИСАК САРАДНИКА СА АФИЛИЈАЦИЈАМА	549
СПИСАК ТАБЛИ.	553

УВОДНА РЕЧ

Прилажући уводну реч овој публикацији, која не одговара само насловом недавно одржаној изложби у Галерији Српске академије наука и уметности (*Српско уметничко наслеђе на Косову и Метохији. Идентичности, значај, ујроженост*, 27. септембар – 26. новембар 2017. године) већ и с њом води живу конверзацију – додатно је разрађујући, образлажући и допуњујући – желим да изнесем неколико својих размишљања. И изложба и књига која је прати, као плодови дуго припремане активности САНУ, представљају одговор суштинској обавези наше куће, произашлој из основног смисла њеног постојања од првих корака по оснивању Друштва српске словесности 1841. године. Зато тај одговор не може имати сенку баналне дневне прагматичности, за коју се САНУ исувише често неоправдано оптужује. Појмови издвојени у поднаслову ове књиге – *историја, идентичности, ујроженост, заштитица* – у својој суштини готово да не траже даљу елаборацију ако на уму имамо контекст у којем је стварано идентитетски веома особено и зато сада веома угрожено српско уметничко и духовно наслеђе на Косову и Метохији. Мени се, међутим, намеће – неизречена, а ипак јасно чујна – још једна кључна одредница важна за разумевање изложбе и публикације. Ту одредницу ће много позванији препознати као „високу естетску вредност“, „самосвојност“ и томе слично, а ја ћу је, у немоћи да је обухватим у бити, одредити као лепоту „изнад свих зала“. Можда тај појам и није сасвим одговарајући, али је свакако најближи ономе што сам осетио када сам као дванаестогодишњак први пут обилазио манастире Косова и Метохије, а што се касније, када сам им се враћао, само потврђивало. У опису тог доживљаја на памет ми често падају редови нашег академика Михаила Лалића из

Заштотника. Друје свеске мемоара и дневника Пеја Грујовића, које овде позајмљујем:

Пред ноћ смо стигли у долину и наступали кроз завјетрину шуме испуњене жуборењем ријеке која се наслућивала подаље од пута. Ту нам је најзад отоплило и надали смо се храни. Они испред мене, излазећи на чистину, скидаху капе и почеше да се крсте. Мислио сам да ја нећу – нема тако великог попа који би ме на то натјерао. Али кад угледах манастирску цркву Дечана како стоји на ливади – лијепа као привиђење а трајнија но тврђаве – стадох па и сам скидох капу и дође ми да је бацим увис као што су други око мене већ чинили. Знао сам понешто, из пјесмарица више него из историје, о том манастиру; виђао сам га и на слици, али да он ту нов стоји шест вјекова, надтрајавајући и Србе и Турке и Албанце с бијелим капама и њихове честе кавге, дуге мржње и кратка мирења – то је изгледало невјероватно. Чинило ми се, па и сад ми се тако причињава, да је у том здању уграђено нешто натприродно – некакав чудесни спој оплемењене материје и у материји ухваћене душе. Без неке такве загонетне равнотеже удаљених и супротних елемената са два пола космоса, без њиховог загрљаја, не би се могло догодити да нешто тако дуго потраје у земљи гдје све кратко траје и брзо нестаје.

На те редове надовезују се речи након службе у самој цркви:

Смрачило се бјеше кад смо изашли, али се љепота цркве на неки начин пробијала и кроз таму. Чинило ми се да се види и пред затвореним очима, као што се и сад види у тамној даљини успомене, јер њене линије зраче самим постојањем као упорно пробијање сјећања на нешто што се прије знало. Отада сам често мислио на ту чудесну грађевину за коју непознати записивач каже да „сваку мисао превазилази добротом“. Волио бих још једанпут да је видим, да провјерим је

ли јој заиста душа у љепоти, као што ја мислим, а љепота у обећању и у нади коју даје сваком ко је види, без обзира на вјеру којој припада.

Писац ту жељу, коју и сам осећам, а која ми се, страхујем, услед година и околности неће испунити, негде ограничава на Високе Дечане. Није, међутим, реч само о том непоновљивом храму – у питању је много више од тога. Суочен, као и читав мој народ, са угрожавањем и уништавањем српске културне и уметничке баштине, с кривотворењем њеног идентитета, уз не мање болну равнодушност моћних (и немоћних), тешим се каткад Планудовом парафразом Овидија да се „све

мења, а не ишчезава ништа“. Ипак, свестан сам тога да ова мисао, ма како узвишена, може у крајњем бити само утеха. Идеја поменуте изложбе и ове књиге јесте да морамо учинити све да заиста не дозволимо ишчезавање онога што нас одређује у самом нашем бићу. Једино тако ћемо сутра, прекосутра и затворених очију моћи да се – попут песника и такође нашег академика Васка Попе пред фреском у Каленићу – с времена на време упитамо, иако знамо и одговор и објашњење:

Откуда моје очи
На лицу твоме
Анђеле брата...

Владимир С. Косић

СРБИ И КОСОВО

ПОВЕСНИЦА СТРАДАЊА

У ДОБА ТУРСКЕ ВЛАСТИ (1455–1912)

ТАТЈАНА КАТИЋ
БИЉАНА ВУЧЕТИЋ

Вишевековна владавина Османског царства на јужнословенским просторима уобичајено се сматра мрачним добом балканске историје, раздобљем ропства и страдања хришћанских народа, па и паљења, пљачкања и разарања цркава и манастира. Када је реч о црквеним споменицима, таквом утиску нарочито доприноси њихова зла судбина у временима која су непосредно претходила успостављању стабилне османске власти. Тада су током ратних дејстава и непосредно по освајању градова многе цркве и манастири били опљачкани и спаљени, а неки од њих претворени су у џамије. Бројни сакрални споменици који су опстали током периода османске власти, као и прворазредна историјска грађа, сведоче, међутим, о томе да је стање у редовним околностима било знатно другачије. Српска православна црква, попут осталих православних цркава на територији Османског царства, имала је своје место у државном административном систему, а њени високи представници били су део владајућег апарата. Црква и верници били су „штићени“ поданици царства докле год су признавали владавину османске династије и испуњавали обавезе прописане законом. Ипак, током готово пет векова турократије прокламована политика није увек и у потпуности спровођена. У првих век и по османске управе она је углавном доследно примењивана, али се већ од средине XVI века појављују извесна одступања. Крајем XVII века, за време рата против Свете лиге (1683–1699), избила је прва велика оружана побуна балканских хришћана против Османског царства, која је озбиљно нарушила дотадашње односе поверења и толеранције. Од тада хришћански храмови у значајном броју страдају током борби и одмазди због побуна, а у поодмакло доба опадања Османске царевине и услед самовоље локалних моћника.

И историја српског народа и Српске цркве на простору Косова и Метохије под турском влашћу може се поделити на два периода – пре и после Велике сеобе 1690. године. Први је био доба мира, стабилности и јаке централне власти, током којег је црква, након губитака из доба потчињавања Србије, успела да се прилагоди новим политичким околностима и да оствари своју велику обнову. У другом су ослабљен ауторитет централне власти и унеколико измењена демографска и верска структура становништва отворили простор за злоупотребе представника локалне администрације, коју све више почињу да чине исламизовани Албанци. То време је обележила мукотрпна борба Пећке патријаршије за очување црквених објеката и земљишних поседа.

ПРВИ ВЕКОВИ ТУРКОКРАТИЈЕ

Неколико деценија дуг процес постепеног нестајања српске државне власти с подручја Косова и Метохије коначно је завршен 1455. године. Увођење нове османске управе спроведено је на начин који се пре може окарактерисати као континуитет него као дисконтинуитет средњовековних институција. Турци Османлије прихватили су и укључили у свој систем правне и обичајне норме вишеструко бројнијег домаћег становништва, чију су убедљиву већину чинили Срби,¹ као и затечене обрасце

¹ Косово и Метохија су, према званичним османским пописима насеља и становништва из XV и XVI века, били насељени скоро искључиво Србима. Изузетак представљају делови Метохије и поједини градови – Призрен и, нешто мање, Приштина, Трепча и Јањево, где су, осим Срба, живели и Албанци. Изразите разлике између јужнословенског, односно српског, и албанског народног ономастикона пружају могућност за утврђивање етничке

Сл. 324. Призрен, Богородица Љевишка, претворена у џамију одмах по освајању Призрена, снимак из 1912. године

привредног пословања. У своје редове, без обавезе да пређу у ислам, примили су припаднике домаћег хришћанског племства, административно особље у градовима и рударским центрима, војнике (*воупник*) и све оне који су били спремни да учествују у стварању новог политичког ентитета на Балкану.² У складу с политиком слободног исповедања хришћанске вере у Османском царству,

припадности пописаних хришћана и извођење изнетог закључка. Уп. Пешикан, *Зетско-хумско-рашка имена* (1982), 13–33, 46–47.

² Inalcik, *Ottoman Methods*, 103–129; Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, 51–52.

и Српској православној цркви било је дозвољено да настави с радом.

Пре него што је постала вазал османског султана и, касније, саставни део „Земље ислама“, међутим, Србија је као „Земља рата“ била изложена нападима. На удару су тада били и неки од најзначајнијих манастира и црквених средишта на Косову и Метохији. Грачаница (сл. 4, 143) први је пут страдала између 1371. и 1383. године, када јој је запаљен пирг с библиотеком, затим 1389, у време Косовске битке, а потом опет после освајања Новог Брда 1455. године. Бањска је такође горела 1389, због чега су монаси

пренели у Трепчу мошти ктитора краља Милутина. У првим деценијама XV века поново је запаљена, а њена ризница је опљачкана, о чему сведочи очевидац који је туда прошао 1419. године. Биће да су је сличне недаће снашле и 1455. године јер су након тога мошти краља Милутина однете у Софију.³ Бањска је ипак још неко време наставила да живи, али не задуго; у османском попису из 1477. изричито се наводи да је манастир који се налази поред истоименог села празан.⁴ С временом је и само село замрло, а унутрашњост манастира почела је да служи као стециште друмских разбојника. Зато је четрдесетих година XVI века преосталим становницима додељен статус наоружаних чувара – дербенџија⁵ – а 1619. је, по наредби султана Османа II, на рушевинама манастира подигнуто утврђење ради заштите пута од „арнаутских разбојника“.⁶ Сама црква је додавањем минарета над северном певницом и преградњом куполе претворена једним делом у џамију, док је други део служио као стамбени простор. Ипак, највећа разарања Бањска је претрпела 1689. године у аустријско-турским борбама (сл. 327, 328).⁷

У освајачким налетима турских чета нешто пре средине XV века тешко су оштећени и црква Ваведења Богородичиног код Липљана⁸ (сл. 393) и манастир Светих арханђела код Призрена (сл. 326). Душанова задужбина је разорена, а његов гроб опљачкан. Манастир је касније накратко оживео, али је, изгледа, већ двадесетих година XVI века остао без братства (сл. 326). Један запис из 1519. године сведочи о томе да је сам игуман Дионисије продавао манастирске књиге и, посредно, о намери монаха да напусте манастир. Камен са остатака Светих арханђела користио је Софи Синан-паша, пореклом Албанац, да би 1615. саградио своју џамију у Призрену (сл. 325).⁹

У градовима који су постали седишта османске управе главне цркве обично су претваране у џамије, попут Богородице Љевишке у Призрену (сл. 324) и саборне цркве Светог Николе у Новом Брду, док осталима није мењана намена. У свим црквама, сеоским и

Сл. 325. Призрен, Синан-пашина џамија, подигнута 1615. од камена узетог из манастира Светих арханђела

Сл. 326. Призрен, манастир Светих арханђела, страдао у XV, XVI и XVII веку

градским, хришћанска богослужења наставила су да се одвијају, али уз забрану употребе звона.¹⁰

Турским освајањем највише су изгубили манастири, који су остали без подложника и већег дела земљишних поседа. Њима је остављен само мањи део

³ Зиројевић, *Цркве и манастири*, 48, 87.

⁴ ВОА, TD 5т, s. 13. У селу су пописани осамнаест домаћина, девет удовица и четири неочењена мушкарца.

⁵ ВОА, TD 368, s. 6.

⁶ *Evliyâ Çelebi*, 276.

⁷ Шупут, *Манастир Бањска*, 25–26, 44.

⁸ *Задужбине Косова*, 470 (М. Ивановић).

⁹ *Зайиси и најџиси I*, 135; Костић (П.), *Црквени животи*, 124.

¹⁰ Зиројевић, *Цркве и манастири*, 24, 169; *Задужбине Косова*, 491 (М. Ивановић).

Сл. 327. Манастир Бањска, претворен у џамију 1619, снимак из 1900. године

старих имања у непосредној близини да им служи за издржавање. Некада огромно властелинство манастира Дечана (процењује се на око 1.800 km²) сведено је на села Дечани, Црнобрег, Истинић и Лоћане.¹¹ Ипак, и тако смањени поседи доносили су Дечанима знатну добит, и то највише од производње вина, која је годишње износила преко 100.000 литара.¹² Живо сећање на некадашњу моћ Дечана оставило је трага и у османској администрацији, која је подручје између Ђаковице и Пећи све до краја XV века водила под називом Зеамет односно Вилајет Дечани.¹³ Не тако мала имања, али ни приближна дечанским, имали су, судећи према турским катастарским пописима из

¹¹ Зиројевић, *Имање манастира Дечана*, 407–413.

¹² Према попису из 1485. године, десетина манастирске шире износила је 250 чаброва (један чабар = око 42 литра). Уп. Pulaha, *Defteri i Regjistrimit*, 210.

¹³ Јовановић, Катић, Јаковљевић, *Поређење*, 269–270.

друге половине XV века, још неки манастири и цркве, попут Светих апостола (Светог Спаса) у оквиру Пећке патријаршије, Грачанице и данас непостојећих манастира Томанце и Врело (Богородица Хвостанска) код Истока, манастира Мина у Врбници код Вучитрна и манастира Трстеник (Светог арханђела Михаила) код Приштине.¹⁴ Све остале хришћанске богомоље имале су мање поседе, на пример манастири на планини Чичавици и Девич.¹⁵ У Приштини, која је двадесетих и тридесетих година XV века израсла у један од већих градова српске деспотовине и постала митрополитско средиште,¹⁶ било је неколико манастира са земљиштем на простору градских махала. То су Свети Јован, који је служио као седиште митрополије, будући да је стара митрополитска црква претворена у џамију,¹⁷ Свети Никола и Свети Ђорђе.¹⁸ До пописа Вучитрнског санџака из 1566–1568. године манастир Светог Ђорђа остао је без монаха, грађевина је оронула, а како нико није обрађивао његово земљиште, држава га је продала и на тој парцели подигнут је каравансарај.¹⁹ Највећи приштински манастир био је посвећен Богородици Пречистој и налазио се на ободу града, у близини реке Велуше.²⁰ Ниједан од поменутих приштинских манастира није дочекао крај османске владавине на тим просторима.

¹⁴ Осамдесетих година XV века Дечани су били годишње опорезовани са 12.625 акчи, црква Светог Спаса у Пећи са 2.788 акчи, манастир Томанце са 826 акчи, манастир Врело са 555 акчи, Мина са 565 и Трстеник са 423 акче. Износ годишњег пореза манастира Грачанице није могуће утврдити јер је обрачуван скупа с порезом истоименог села, које је тада имало око 100 домаћинства. Ипак, у дефтерима се повремено наводе манастирски поседи у виду винограда, њива, ливада, пашњака и другог (Зиројевић, *Цркве и манастири*, 83, 87, 90, 134, 165, 194, 196).

¹⁵ Године 1477. укупан порез за девет од десет манастира на Чичавици (један је у то време био празан) износио је 2.719 акчи, што је у просеку око 300 акчи по манастиру. Девич је исте године плаћао 223 акче. Уп. BOA, MAD 16, s. 2, 16.

¹⁶ Ковачевић (Д.), *Градски животи*, 57–91.

¹⁷ Овде је највероватније реч о цркви Вазнесења Христовог у којој је сахрањено тело кнеза Лазара после Косовске битке (Тодић, *Митрополија у Приштини*, 163–169). Ова црква се не помиње у турским дефтерима јер је, будући најмонументалнија приштинска грађевина, вероватно непосредно по освајању претворена у џамију.

¹⁸ BOA, TD 133, s. 165; BOA, TD 234, s. 159; TKGM, TTD 124, s. 214a.

¹⁹ TKGM, TTD 124, s. 214a.

²⁰ У дефтеру из 1477. године уз манастир стоји напомена: „Зову га још и хас Вилуша/Вјелуша.“ На тој је реци радила и једна манастирска воденица (BOA, MAD 16, s. 39a). Године 1525. манастир је уписан под називом Пречиста Вилуш/Вјелуш (BOA, TD 133, s. 165).

Сл. 328. Манастир Бањска као напуштена и разрушена турска тврђава, снимак из 1927. године

У Призрену су пре турског освајања, поред Богородице Љевишке, постојале још седам православних цркава и две римокатоличке цркве,²¹ од којих су пет православних и једна римокатоличка регистроване у турским дефтерима из XVI века.²² Цркве које нису поседовале обрадиво земљиште нису пописиване иако се служба у њима редовно одвијала; у селу Хочи, северно од Призрена, постојало је дванаест активних храмова, али је само црква Светог Јована била порески обвезник (сл. 15).²³

Старешине најугледнијих монашких братстава имале су статус *соколара*, па су њихови манастири уживали одређене пореске олакшице. Положај соколара у средњовековном друштву био је наследна

привилегија коју је османски султан додељивао само припадницима војничког staleжа – нижој власти и појединим високим црквеним лицима. Подразумевао је да се једном годишње на двор донесе дресирана птица за лов, а заузврат је соколар био ослобођен личних пореза – главарине и спенце, десетине, овчарине и других. Сам пећки патријарх имао је соколарски статус, као и игумани манастира Дечана и Грачанице, што је олакшавало економски положај тих црквених средишта.²⁴

Већинско хришћанско становништво Османског царства постало је мањина 1516–1517. године, када су освојени Сирија, Египат и делови Арабијског полуострва (свети градови Мека и Медина). Велики број арапских бирократа и учењака школованих у старим исламским средиштима ушао је тада у редове

²¹ Призрен, у: ЛГТССЗ, 220.

²² Катић, *Ойширни йойис*, 58–59.

²³ *Исџо*, 166.

²⁴ Зиројевић, *Цркве и манастири*, 83, 88, 90.

Сл. 329. Кметовци, црква Светог Димитрија (Свете Варбаре), порушена у XVIII веку, снимак из 1964. године

османске администрације, па је држава почела све више да поприма традиционалан исламски карактер.²⁵ То је за последицу имало снажније ширење ислама на Балкану, нарочито у прве две деценије владавине султана Сулејмана I (1520–1566). У Призрену је, на пример, проценат муслимана порастао са 30% на 45%, док се у области Опоља, насељеној искључиво Албанцима, тај проценат са 2,3% за двадесет година попео на 19,5%. Поређења ради, у суседној Гори, насељеној Србима, у исто време било је свега два посто муслимана.²⁶ Прелазак у ислам уочљив је и у другим крајевима у којима је албанско становништво живело измешано са српским, у поречју Рибнице (Ереника), Трнавe (Траве) и Белог Дрима.

Постепене промене верске и етничке структуре становништва одразиле су се на стање цркава и манастира на Косову и Метохији тек крајем XVII века. Међутим, последице усаглашавања османских закона са шеријатом, на чему је инсистирала нова генерација бирократа, осетиле су се већ за владе султана Селима II (1566–1574). Оне су се огледале у додатном

економском притиску на хришћанску цркву. Наиме, провером порекла црквених поседа утврђено је да су многи од њих стечени купопродајом или завештањем државног земљишта (*arz-i miri*) или нешеријатским завештањем земљишта у приватној својини (*mülk*). Требало је све такве поседе одузети, а затим поново, уз одговарајућу надокнаду и шеријатску верификацију, предати истим или другим корисницима. Такође је за црквено земљиште, уместо опорезивања одсеком, уведено мање повољно десетинско опорезивање. Своће које су манастири давали за „откуп“ својих имања варирале су у зависности од величине поседа; тако су Дечани платили 15.000 акчи, а манастир Светог Јована Рилског у Бугарској 60.000 акчи. Сиромашни и мање угледни манастири морали су да се задужују како би скупили потребан новац, због чега су потом више деценија били у лошем финансијском стању, док су неки коначно запустели.²⁷

Друга половина XVI века, упркос наведеним административним и фискалним променама, била је доба својеврсног црквеног препорода, нарочито после обнове Пећке патријаршије 1557. године. Иако је изградња нових цркава, према шеријату, била забрањена, а обнова старих строго условљена – првобитни обим грађевине никако се није смео прећи нити на други начин променити – у пракси на доминантно хришћанском Балкану то није поштовано. Економски оснажена Пећка патријаршија, с јаким везама у врху османске власти, успела је до краја XVI столећа и касније, у XVII веку, да изгради и обнови на десетине сакралних објеката под својом јурисдикцијом. У томе јој је помагао богати слој српског друштва, који се у међувремену оформио захваљујући полету балканског рударства у другој половини XVI века. Имућни предузетници, финансијери рударске производње и закупци целих рударских области штитили су и финансијски помагали цркву и били су ктитори нових богомоља.

Најпре су обновљени манастирски објекти и цркве саме Патријаршије у Пећи, затим манастир Грачаница, црква манастира Преображења у Будисавцима (сл. 14) код Пећи и манастир Девич.²⁸ Најмање седамнаест цркава изграђено је на простору Сиринићке жупе.²⁹

²⁷ Опширније в. Fotić, *The official explanations*, 33–54.

²⁸ Зиројевић, *Цркве и манастири*, 87, 90, 165, 168; *Задужбине Косова*, 406, 480 (М. Ивановић).

²⁹ Зиројевић, *Цркве и манастири*, 32.

²⁵ Lowry, *Nature of the Early Ottoman State*, 96, 113.

²⁶ Katić, *The Sancak*, 127–128.

Сл. 330. Велика Хоча, црква Светог Луке, порушена 1897, снимак из 1968. године

Вреди напоменути да су нове цркве и манастири подизани и у ранијем раздобљу, на пример манастир Убожац код Косовске Каменице.³⁰ После обнове Пећке патријаршије увећао се и број монаха у манастирима; савременици бележе да је у другој половини XVI века у Пећи живело између 100 и 150 монаха.³¹

Добар однос Пећке патријаршије и османских власти настављен је и током већег дела XVII века. Рад на обнови цркава и очувању српске књижевне баштине био је нарочито интензиван за време патријарха Пајсија Јањевца (1614–1647). Тада су, између осталог, обновљене и поново покривене цркве Пећке патријаршије, а Грачаница је добила нов иконостас. После аустријског освајања Београда 1688. године, међутим, на Балкану је избила велика побуна хришћана, која се проширила на сва подручја захваћена ратом. Османско царство је почетком 1690, уз помоћ Татара и локалних албанских паша, повратило контролу над Косовом и Метохијом. Ова помоћна војска је затим, уз прећутну сагласност државе, три месеца спроводила одмазду над цивилним

становништвом. Тада су Пећка патријаршија и сама пећка варош опљачкане и запаљене. Иста судбина задесила је и манастир Дечане, Призрен, Ђаковицу, Вучитрн и друга места. На хиљаде Срба је с патријархом Арсенијем III избегло да се никада не врати. На њихова имања почело је да се досељава ново становништво, углавном албанског порекла. Црквени живот је такође утихнуо, неке цркве и манастири су трајно напуштени (Богородица Хвостанска,³² Убожац,³³ дечанске испоснице³⁴ итд.), а раније многољудне монашке заједнице спале су на свега неколико појединаца; почетком XVIII века у Пећи су живела само седморица монаха, а у Дечанима њих тројица.³⁵ Рушевине некада импозантних манастира, спаљене цркве и напуштена села деценијама су били сведочанство о претрпљеним страдањима и злослутна најава оних још тежих у потоњим временима.

ДОБА ОПШТЕ НЕСИГУРНОСТИ – XVIII и XIX ВЕК

Српска православна црква је у првим деценијама XVIII века била подједнако изложена турским и албанским притисцима. Албанске паше су присвајале имања Пећке патријаршије.³⁶ Пећки монаси су одбили да се иселе и да пусте да се у манастир сместе „вртећи дервиши“, мевлевије, како је то одређено ферманом 1705. године. Патријарх Калиник I борио се за очување Српске цркве, угрожене од пећких великаша Худаверди-паше и Тахир-паше Махмудбеговића.³⁷

Када је 1712. године рашки митрополит Мојсије Рајовић изабран за пећког патријарха, Албанци су већ били заузели највећи део патријаршијских имања. Патријарх је био принуђен да откупљује манастирску земљу од албанских бегова уз помоћ Карловачке митрополије.³⁸

Живот на Косову и Метохији у првим деценијама XVIII века обележили су ратови Хабзбуршке монархије и Османског царства. У ратовима од 1716. до 1718. и од 1737. до 1739. године српски добровољци подржавали су аустријске трупе. С друге стране, Албанци су помагали турској војсци у борби против

³² *Задужбине Косова*, 23.

³³ *Истио*, 485; Тодић, *Манастир Убожац*, 87.

³⁴ Поповић, Тодић, Војводић, *Дечанска испосница*, 38.

³⁵ ИСН III/1, 542 (Р. Веселиновић).

³⁶ ИСН IV/1, 534 (Р. Самарџић).

³⁷ *Истио*, 534–535.

³⁸ Тричковић, *Устаници, сеобе и страдања*, 168.

³⁰ Тодић, *Манастир Убожац*, 67–88.

³¹ ИСН III/2, 63 (Р. Самарџић).

Сл. 331. Кориша, црква Светих апостола Петра и Павла, срушена 1885, снимак из 1964. године

српских устаника и насељавали ратом разорене области Косова и Метохије примајући при томе ислам. Претпоставља се да је главни разлог албанског ширења био политичке природе – како би се успоставила нова привилегована класа у односу на хришћане. Исламизација и албанизација Срба на Косову и Метохији појачане су у првој половини XVIII века, што се одразило и на стање цркава и манастира.³⁹ Тако је призренски митрополит Исаија Туцак 1731. године наишао на разорен храм Свете Тројице у Муштутишту и опустео манастир Светог Петра Коришког (сл. 69).⁴⁰

Након што су двојица српских патријараха (Арсеније III Чарнојевић 1690. године и Арсеније IV Јовановић 1739. године) повела велики број турских поданика у суседну царевину, Српска црква је пала у немилост.

Уследили су турске одмазде над хришћанским становништвом и рушење цркава и споменика.⁴¹ Средином XVIII века на патријаршијском трону у Пећи смењивале су се сукобљене српске и грчке владике, а супротности између хришћана и муслимана су се заоштриле. Бератом султана Мурата II септембра 1766. године укинута је патријаршија, што је био изузетно велики ударац за српски народ. Територија под њеном јурисдикцијом припала је на управу грчким владицама и неуком сеоском свештенству.⁴²

Премда територије Старе Србије нису биле захваћене последњим аустријско-турским ратом (1788–1791) у XVIII веку и мада је Свиштовским миром 1791. године гарантована амнестија за Србе, држава није успевала да заштити своје хришћанске поданике. Талас верске

³⁹ *Истио*, 149–169.

⁴⁰ Костић (П.), *Црквени животи*, 144.

⁴¹ *Задужбине Косова*, 387 (М. Ивановић).

⁴² Тричковић, *Устаници, сеобе и страдања*, 169.

Сл. 332. Словиње, црква Светог Ђорђа, од чијег је камена Јашар-паша сазидао мост на Ситници, снимак из 1965. године

нетолеранције према хришћанском православном становништву на Косову и Метохији проширио се услед издијања сукоба између Русије и Турске 1787–1792, што је, опет, утицало на присилно прелажење у ислам великог броја српских породица. Средином XVIII века Албанац Бахти-бег Џинић, чији се род у XVIII веку доселио на Косово из северне Албаније и убрзо преотео власт од турских спахија,⁴³ разорио је манастир Светог Јована јужно од Ђилана.⁴⁴ Скадарски Махмуд-паша Бушатлија (1778–1796) насилно је потурчио село Добродољане (Сува Река) и до темеља

срушио цркву Светог Стефана.⁴⁵ За време Махмуд-пашиног напада на Призрен 1795. године опљачкан је тамошњи храм посвећен светом Николи.⁴⁶

Током XVIII века подривене су институције на којима је почивало Османско царство. Ослабљена централна власт није могла да стане на пут узурпаторима феудалних права. С друге стране, српска револуција 1804. године подстакла је националне покрете на Балкану. Албанске паше, феудални господари Косова и Метохије, углавном нису признавале централну власт Порте, али су постале бранитељи Османског царства пред ослободилачким покретима балканских народа.⁴⁷

⁴³ Поповић (Ј.), *Животи Срба*, 221. Успомене Николе Поповића, сеоског кмета из Грачанице, које је записао и уобличио његов син Јанићије 1933. године, обухватају догађаје из живота Срба на Косову. Потврђене су казивањима тридесет пет особа које су учествовале у догађајима, као и другим писаним изворима.

⁴⁴ Станковић, *Пушине белешке*, 9; *Загуждине Косова*, 421 (М. Ивановић).

⁴⁵ *Загуждине Косова*, 433 (М. Ивановић).

⁴⁶ Доцније је једна од манастирских књига пронађена у селу близу Дечана, уп. Костић (П.), *Црквени животи*, 80–81.

⁴⁷ ИСН V/1, 8–16 (В. Стојанчевић).

Сл. 333. Словиње, остаци цркве Светог Николе, снимак из 1973. године

Француски путописац Пуквиљ био је запрепашћен анархијом која је владала на Косову, као и суровим прогоном хришћана од крвожедног Малић-паше, пореклом Албанца,⁴⁸ са седиштем у Приштини.⁴⁹ У другој и трећој деценији XIX века Косовом је као самозвани господар владао приштински Јашар-паша Џинић, синовац поменутог Малић-паше.⁵⁰ За време његове управе нестало је седамдесет девет српских села, највише оних у Приштинској и Вучитрнској нахији, чије је становнике побио или протерао углавном због отпора према читлуцењу. Приближно исти толики број села присилио је на прелазак у ислам.⁵¹ Слабљење црквене организације, рушење цркава и прогон свештеника у Јашар-пашино доба оставили су велике последице на национални живот српског народа.⁵² Забринивши богослужење у манастиру Грачаници, он је наредио да се дигне мермерни под из цркве и да се те плоче искористе

⁴⁸ Поповић (Ј.), *Животи Срба*, 211–212.

⁴⁹ Нушић, *Косово II*, 2; Батаковић, *Косово и Метихија*, 83.

⁵⁰ Поповић (Ј.), *Животи Срба*, 211.

⁵¹ Милојевић, *Путопис*, 189–214; Стојанчевић, *Јужнословенски народи*, 332–333.

⁵² ИСН V/1, 236–237 (В. Стојанчевић).

за његов хамам, а оловом с манастирског крова покрио је џамију.⁵³

Познато је да је приштински Јашар-паша зидао мостове на Ситници од камена претходно срушених српских цркава у Бресју (црква Свете Катарине), Крајишту, Скуланову, Сврчину, Словињу, Сушици, Топличану и другим селима у околини Липљана и Приштинне (сл. 332).⁵⁴ Мост на Ситници код Липљана био је почетком XX века једини камен мост, саграђен од камена узетог из зидова приправе српске липљанске цркве пошто је та приправа срушена 1804. године по наредби истог тог паше.⁵⁵ Јашар-паша, назван „знаменитим рушиоцем српских цркава“, разорио је и храм Светог Николе источно од Неродимља.⁵⁶ Поручене су и цркве у Буринцу и Брадашу, а од њиховог камена подигнуте су Јашар-пашине воденице у Лужану и Бариљеву. Оловом скинутим по Јашар-пашиним наређењу са цркве Самодреже код Вучитрне покривена је џамија у селу Бенчуку на Чичавици.⁵⁷ Остатак камена употребио је један Албанац из села Самодреже за прављење воденице недалеко од рушевина цркве.⁵⁸ Јашар-паша је наложио да се воденице у Мјекићкој клисури и на Грачанки сазидају од каменних блокова манастира Светог Николе Силовачког и Војсиловице.⁵⁹ Црква Преображења у Пасјану, коју су Турци порушили и која је обновљена почетком XIX века настојањем Бејас хануме, супруге албанског Рашид-бега Џинића, запаљена је по Јашар-пашиној наредби, јер није могао да гледа нову и лепо окречену цркву.⁶⁰

Прогони и пљачке обележили су и потоње деценије, посебно за време Кримског рата (1853–1856), када су се антисловенски и антихришћански расположени Албанци и Черкези које је на Косово населила Порта придружили турским трупама. На подстрек турских власти да се у селима подижу џамије

⁵³ Паша је доцније ипак дозволио да се Грачаница покрије како не би пропадала и поклонιο јој је земљиште за црквену порту. Његово друго добро дело било је то што је дозволио Србима да подигну цркву у Приштини, уп. Поповић (Ј.), *Животи Срба*, 220–221; Батаковић, *Од српске револуције*, 178–179.

⁵⁴ Нушић, *Косово II*, 58; Урошевић, *Косово*, 34; *Задуждине Косова*, 387 (М. Ивановић).

⁵⁵ *Задуждине Косова*, нав. место.

⁵⁶ Нушић, *Косово II*, 67.

⁵⁷ *Задуждине Косова*, 521 (М. Ивановић).

⁵⁸ Станковић, *Путиње белешке*, 99.

⁵⁹ Урошевић, *Косово*, 34.

⁶⁰ Станковић, *Путиње белешке*, 42; *Задуждине Косова*, 496 (М. Ивановић).

Сл. 334. Словиње, остаци цркве Светог Јована, коју су срушили Албанци да би подигли џамију, снимак из 1973. године

албански ага Мифтар Тафа срушио је средином XIX века цркву у селу Руднику (тридесет километара од Пећи) уз музичку пратњу добоша и зурли.⁶¹

У то време манастир Дечани уживао је заштиту турских власти, али је заправо био под ударом албанских разбојника, који су отимали новац и храну.⁶² Албанци су заузели и манастирске поседе, па је братство упућивало бројне жалбе и молбе српском митрополиту Петру и кнезу Милошу Обреновићу, као и турским властима, тражећи дозволу за подизање заштитног зида.⁶³

Хаџи Серафим Ристић, архимандрит манастира Дечана, у жалби султану и руском цару изнео је детаљне примере злочина Албанаца и Турака над српским становништвом.⁶⁴ У књизи *Плач Сџаре Србије* (1864) навео је да су петорица Албанаца раскопали цркву у Белом Пољу код Пећи, па су од тог камена и цигала сазидали куће и стаје, а од часне трпезе и кровних

крстова направили димњаке.⁶⁵ Нешто слично се догодило и са црквом у селу Синају, коју су Албанци развалили, а од њене грађе подигли су себи куће и стаје.⁶⁶

Посебно значајни подаци за историју српског народа и Српске цркве у Турској налазе се у делу Ивана Степановича Јастребова, руског конзула у Скадру и Призрену од 1867. до 1886. године, као и у делима савремених путописаца.⁶⁷ Албанци из села Вранић код Суве Реке, како је забележио Јастребов, од средине XIX века забрањивали су Србима у оближњем Поповљану да обављају службу у цркви коју су подигли њихови очеви и дедови.⁶⁸ У селу Пећанима код Суве Реке Јастребов је затекао цркву Ваведења Богородичиног⁶⁹ обршену под утицајем временских прилика јер су јој Турци били скинули олово с крова.⁷⁰ У храму су се могле видети фреске, па је Јастребов успео да прочита ктиторски натпис о осликавању храма из времена српског деспота Ђурђа Бранковића.⁷¹ У потоњим временима црква је до темеља срушена (сл. 335), а од њеног камена грађене су стамбене и економске зграде у селу, док је један лепо исклесан, рељефом украшен оквир прозора скинут с ње и уграђен у оближњу албанску кућу (сл. 336).⁷²

Према неким запажањима, Турци су углавном рушили мале храмове, док су према великим црквама и манастирима, као што су Дечани, Пећка патријаршија и Грачаница, гајили страхопоштовање.⁷³ Рецимо, црква Свете Варваре у селу Кметовце порушена је у XVIII веку, а грађа из њених зидова употребљена је за подизање мостова на речицама Бањи и Добруши (сл. 329).⁷⁴ Тако је и гњилански ага у XIX веку искористио тесанике с манастира Светих арханђела Михаила и Гаврила у селу Трпеза (Витина) да би подигао мост преко Мораве код Клокота.⁷⁵ Албанци из Витине и околине вршили су притисак на манастир Светог арханђела Михаила у Биначу, али га нису сасвим

⁶¹ Ивановић, *Мейхохија*, 377.

⁶² Јастребов, *Подгајци*, 56; Стојанчевић, *Јужнословенски народи*, 234–235.

⁶³ Јуришић, *Дечански њрвенаци*, 72; Јастребов, *Подгајци*, 57; *Загуждине Косова*, 615–619.

⁶⁴ Богдановић, *Књија о Косову*, 133–134.

⁶⁵ Ристић (С.), *Плач Сџаре Србије*, 39; Ивановић, *Мейхохија*, 160.

⁶⁶ Ристић (С.), *Плач Сџаре Србије*, 45.

⁶⁷ Јастребов, *Подгајци*; Гилфердинг, *Пушовање*; Терзић, *Сџара Србија*, 427–435.

⁶⁸ Јастребов, *Стара Србија и Албанија*, 65–66.

⁶⁹ *Исџо*, 64.

⁷⁰ Милојевић, *Пушойис II*, 158.

⁷¹ Јастребов, *Подгајци за историју цркве*, 186.

⁷² Ивановић, *Остаци цркве Ваведења Богородице*, 187–195, сл. 9–11.

⁷³ Цвијић, *Балканско њолуосџрво*, 412–413; ИСН III/2, 35 (Р. Самарџић).

⁷⁴ *Загуждине Косова*, 458 (М. Ивановић).

⁷⁵ *Исџо*, 535.

разорили.⁷⁶ Српски дипломата и писац Бранислав Нушић забележио је да је 1884. године, по наређењу команданта касарне у Митровици Јусуф-бега, камење са цркве у Звечану одношено за градњу моста на Ибру.⁷⁷ Џамија у селу Врановац (Пећ) подигнута је крајем XIX века од ломљеног камена и тесаника с разрушене цркве Ружице, о којој се зна само то да је била сазидана од црвенкастог дечанског мермера, можда још у време пре Косовске битке.⁷⁸ Крајем XIX и почетком XX века Албанци су у џамије у селима Студеница, Врело и Каличани (Исток) узидали делове камених и мермерних плоча преосталих од манастира Студенице хвостанске.⁷⁹ Камен са цркве у Брадашу (Подујево) у XIX веку узет је за зидање велике Пашине воденице на ушћу Белопољске реке.⁸⁰ Грађу из рушевина цркве Светог Николе из XVI века у селу Словиње (Липљан) Албанци су продавали компанији за зидање железничких мостова за време изградње косовске железничке пруге (1871–1873, сл. 333).⁸¹

Црква у селу Граничане код Лепосавића, која је подигнута 1860. године недалеко од гробља и црквешта, срушена је до темеља 1876. године. На сеоском гробљу преостале су само рушевине старе цркве, у народу прозване Цвети, које су проглашене спомеником културе.⁸² Крајем XIX века срушена је и црква Светог Ђорђа у селу Крњинце код Клине.⁸³

Срби на Косову и Метохији од средине XVIII века били су организовани у црквено-школске општине, преко којих су финансирани отварање школа и рестаурацију цркава. Најстарија српска црквено-школска општина у Призрену основала је прву српску школу 1836. године.⁸⁴ Од осамдесетих годи-

Сл. 335. ПЕЋАНИ, ОСТАЦИ ЦРКВЕ ВАВЕДЕЊА БОГОРОДИЧИНОГ, СНИМАК ИЗ 1967. ГОДИНЕ

на XIX века српска влада организовано је ширила мрежу школских и верских установа на Косову и Метохији.⁸⁵ Средиште политичког живота српског народа на Косову и Метохији била је Призренска богословија, основана 1871. године. Срби на Косову и Метохији налазили су се под јурисдикцијом Рашко-призренске митрополије, у којој је, на инсистирање Србије, Црне Горе и Русије, тек 1896. године постављен митрополит Србин – Дионисије Петровић.⁸⁶ Према непотпуним подацима Рашко-призренске епархије из 1899. године, у осамдесет седам цркава обављано је богослужење, док су се у развалинама налазиле 294 цркве. Било је четрнаест манастира који су обављали службу, наспрам четрдесет манастира у рушевинама. Највећи број цркава у рушевинама налазио се у Ђиљану и околини (83), Пећи (40), Призрену и околини (39), Приштини (21), на планини Чичавици (20) и у Вучитрну (13).⁸⁷

⁷⁶ После погибије калуђера Ганка Џајкића 1867. године манастир је привремено престао са службом. Манастирске конаке је запалио један Арнауташ, који је убрзо након тога ослепео. Тиме застрашени, Албанци се стога нису усуђивали да дирају манастир, који је обновљен почетком XX века. Уп. Станковић, *Пушине белешке*, 47; *Задужбине Косова*, 399 (М. Ивановић).

⁷⁷ Нушић, *Косово II*, 107.

⁷⁸ *Задужбине Косова*, 417 (М. Ивановић).

⁷⁹ Кораћ, *Сјуденица Хвостанска*, 5–7, 16, 57–59, 63–69, са старијом литературом.

⁸⁰ *Задужбине Косова*, 402 (М. Ивановић).

⁸¹ *Истио*, 526.

⁸² Српски конзул у Приштини Тодор Станковић записао је да су чувени зулумћари Староколашинци насељени у Лозни, Граничану итд., уп. Станковић, *Пушине белешке*, 113; *Задужбине Косова*, 429 (М. Ивановић).

⁸³ *Задужбине Косова*, 466 (М. Ивановић).

⁸⁴ Батаковић, *Од српске револуције*, 199–201.

⁸⁵ Јовановић (Ј. М.), *Јужна Србија*, 88–140; Војводић (М.), *Србија у међународним односима*, 157–159 и даље.

⁸⁶ ИСН VI/1, 303–305 (Ђ. Микић).

⁸⁷ Новаковић (С.), *Балканска њишања*, 520–527; Терзић, *Сјара Србија*, 160.

Сл. 336. Пећани, камени прозорски оквир са цркве Ваведења уграђен у албанску кућу, снимак из 1966. године

Од 1878. до 1912. године на Косову и Метохији ширили су се незадовољство и немири који су имали узроке у имовинској и личној несигурности, недоследној пореској политици, нерешеним аграрним односима, злоупотребама турских власти и самовољи албанских и муслиманских одметника.⁸⁸ Мула Зека, један од пећких главара и оснивач Пећке лиге, имао је крупну улогу у политичком и друштвеном организовању Албанаца у Косовском и Скадарском вилаје-

⁸⁸ Прейшка о арбанаским насиљима.

ту.⁸⁹ Као пећки мутесариф, седамдесетих година XIX века за потребе градње свог хамама у Пећи узео је стубове, капители, обрађено камење и тесану грађу с цркве Богородице Хвостанске.⁹⁰ Српску цркву у селу Јошаници код Клине, коју је 1879. Јастребов затекао с куполом и сачуваним деловима живописа, Мула Зека је порушио око 1880. године, а мермерне стубове и други материјал с те цркве искористио је за изградњу џамије у Љешанима.⁹¹ Албанци су 1897. године порушили и цркву Светог Луке у Великој Хочи (сл. 330).⁹²

Делимично очувану цркву Светог Петра у Кориши (сл. 331) срушио је 1885. године злогласни Албанац Рустем Кабаш и од њеног камена направио је џамију и школу. Он је присвојио и црквено земљиште.⁹³ Зна се да су средином XIX века Албанци Кабашани држали козе у запуштеном манастиру Светог Марка Коришког (сл. 53, 344).⁹⁴ После 1878. године Албанци Кабашани присвојили су шуме и земљу манастира Светог Марка у селу Кориши, па су чак забранили монасима да секу дрва. Манастир је повео парницу за повраћај својих поседа 1904. године и наредног лета добио је спор пред кадијским судом у Призрену. Ту пресуду је потврдио и апелациони суд, али је косовски валија Шаћир-паша стао на албанску страну и у Цариграду издејствовао њено поништење.⁹⁵

Премда се Османско царство трудило да реформама реорганизује државу, ни прва деценија XX века није донела мир на Косову и Метохији. Побуне Албанаца 1910, 1911, 1912. године и нестабилност Турске допринели су убрзаном склапању Балканског савеза, чије су чланице биле Србија, Црна Гора, Бугарска и Грчка. С обзиром на то да је Турска одбила да прошири уступке које је обећала Албанцима и на хришћанско становништво, у октобру 1912. балканске савезнице добиле су повод за објаву рата Турској.

⁸⁹ Стојанчевић, *Срби и Арбанаси*, 217.

⁹⁰ Стефановић (А.), *Сџара српска црквена архиепископија (крај)*, 446; *Задужбине Косова*, 387.

⁹¹ *Задужбине Косова*, 453.

⁹² Ивановић, *Метохија*, 173.

⁹³ Костић (П.), *Црквени животи*, 103–104.

⁹⁴ *Задужбине Косова*, 463 (М. Ивановић).

⁹⁵ Костић (П.), *Црквени животи*, 137–139. Манастир Светог Марка порушили су Албанци Кабашани 1915. године, уп. *истио*, 141–142.

